

Anna Kostecka-Sadowa

Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków, Polska

ORCID 0000-0002-2287-904X

Nazwy wyrobów z mąki w mowie mieszkańców dawnych Kresów Południowo-Wschodnich (na przykładzie kilku wsi z obwodu lwowskiego)

Słowa kluczowe: produkty mączne, polszczyzna południowokresowa, zapożyczenia

Keywords: flour products, southern Polish in the south-eastern borderlands, borrowings

Pożywienie jest ważnym elementem zarówno materialnej, jak i duchowej kultury narodu. Społeczne procesy innowacyjne mają wpływ na kulturę tradycyjną, wnosząc zmiany również w sferę pokarmów, co przede wszystkim skutkuje zanikaniem pewnych potraw i wprowadzaniem nowych, a następnie zaś wychodzeniem z użycia nazw tradycyjnych i wchodzeniem nowych.

Nazwy dotyczące pożywienia pozostają w kręgu zainteresowania naukowców zajmujących się szeroko pojętą kulturą materialną. Badania nad tymi zagadnieniami prowadzą etnolodzy, etnografowie, historycy i archeolodzy, antropolodzy, a także językoznawcy¹. Społeczne aspekty pożywienia odnajdziemy w spotkaniach towarzyskich, obrzędach ludowych i innych wydarzeniach. Odniesienie kulturowe przejawia

¹ Słownictwo dotyczące nazw potraw mieszkańców wsi z obwodu lwowskiego nie było dotychczas przedmiotem odrębnego opracowania. Z bardzo bogatej literatury na temat leksyki kulinarnej w języku polskim warto zwrócić uwagę na pracę Małgorzaty Witaszek-Samborskiej pt. *Studia nad słownictwem kulinarnym we współczesnej polszczyźnie* (2005), w której Autorka podaje również przegląd literatury przedmiotu, Andrzeja Markowskiego *Kuchnia w języku, czyli o nazwach produktów kulinarnych* (1994), Anny Kowalskiej-Lewickiej i Zofii Szromby-Rysowej *Pożywienie ludności wiejskiej* (1976), Janusza Bohdanowicza *Pożywienie* (1996), Barbary Falińskiej *Z badań nad regionalizmami w słownictwie kulinarnym* (1991), *Słownictwo ludowe Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny w układzie tematycznym. Pożywienie, cz. I. Byłe województwo suwalskie* (2020) i *Słownictwo ludowe Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny w układzie tematycznym. Pożywienie, cz. I. Byłe województwo łomżyńskie* (2021), Waldemara Żarskiego *Nazwy zup w języku polskim* (2003) czy też inne opracowania szczegółowe, dotyczące poszczególnych regionów, np. *Puszcza sandomierska od kuchni. Między tradycją a współczesnością*, pod red. Katarzyny

się w tym, że znaczna część produktów i wytworów żywnościowych sama w sobie niesie treści symboliczne.

Przedmiotem moich badań jest omówienie lokalnych południowokresowych nazw potraw i wyrobów z mąki, przygotowywanych i spożywanych jako posiłki codzienne i świąteczne oraz ich charakterystyka pokoleniowa. Zgromadzona i przywoływana leksyka tworzy pole tematyczne związane z nazwami potraw w mowie Polaków zamieszkałych na ziemiach dawnych Kresów Południowo-Wschodnich². Wszystkie rozmowy z informatorami nagrywałam, następnie je przetranskrybowałam, interesujące cytaty przytaczam w artykule. Informatorzy byli zróżnicowani pod względem wieku, co pozwoliło porównać zebrane materiały i dostrzec różnice w zakresie używanych przez nich nazw³.

Podstawę materiałową stanowią nazwy pokarmów wyekscerpowane z rozmów przeprowadzonych z mieszkańcami Strzelczysk, Czyszek, Krysowic i Lipnik w obwodzie lwowskim w latach 2006–2018. Są to dane zebrane przeze mnie podczas badań terenowych. Omawiane leksemy zostaną zilustrowane kontekstami i informacją o przynależności pokoleniowej informatora. Taki sposób klasyfikacji materiału pozwoli zobrazować żywotność konkretnych nazw w poszczególnych przedziałach pokoleniowych. Metoda ta umożliwi zarówno obserwację grup słownictwa wychodzących z użycia, jak i tych, które są czynnie używane przez wszystkich informatorów. Mieszczą się tu wyrazy nieznane polszczyźnie literackiej oraz warianty fonetyczne i słowotwórcze leksemów znanych w gwarach polskich, czasem wyrazy używane w badanej polszczyźnie w znaczeniu odmiennym, wyspecjalizowanym, zawężonym do kręgu słownictwa specjalistycznego – tu gastronomicznego. Przedstawiam nazwy najczęściej przygotowywanych potraw mącznych, znajdujących się w codziennym i świątecznym menu. Badani polskojęzyczni mieszkańcy obwodu lwowskiego posługują się polszczyzną południowokresową – regionalnym wariantem polszczyzny ogólnej w odmianie potocznej, z większą lub mniejszą liczbą cech kresowych (mowa mieszkańców wsi i przysiółków szlacheckich) (Rieger 2002: 22–24).

Pozyskany materiał językowy uporządkowałam według przedziałów pokoleniowych zgodnie z koncepcją Jerzego Sierociuka: I. urodzeni przed rokiem 1920; II. urodzeni w latach 1921–1945; III. urodzeni w latach 1946–1970; IV. urodzeni w latach 1971–1995; V. urodzeni po 1996 roku (Sierociuk 2003: 134). Moi respondenci są reprezentantami pokoleń III–V, które roboczo nazywam w następujący sposób:

Smyk, Tomasza Pudłockiego, Izabeli Wodzińskiej (2017) czy Marii Borejszo *O nazwach napojów i potraw w poznańskich lokalach gastronomicznych* (1994).

² Pole tematyczne odzwierciedla pewien fragment świata odbieranego jako całość wyraźnie odróżnianą od innych całości (Markowski 1992: 84–86). Analiza z podziałem na grupy tematyczne ułatwia segregację słownictwa, umożliwia uporządkowanie i przejrzysty podział leksyki.

³ System leksykalny czy to języka ogólnego, czy gwar jest otwarty i podatny na przekształcenia. Zmienność leksyki skłania badaczy języka do obserwowania i analizowania dokonujących się przeobrażeń, poszukiwania odpowiednich narzędzi badawczych do realizacji zamierzonego celu. Jak słusznie podkreśla Halina Kurek, badacz, badając funkcjonowanie gwarowego słownictwa dyferencyjnego, nie powinien się skupiać na ilości wystąpień leksemów, ale powinien kłaść nacisk na uwarunkowania decydujące o pojawianiu się określonego wariantu (Kurek 2003: 174).

pokolenie starsze, tj. urodzeni w latach 1946–1970; pokolenie średnie, tj. urodzeni w latach 1971–1995; pokolenie młodsze, tj. urodzeni po 1996 roku.

Materiał terenowy porównywałam z leksemami zawartymi w *Słowniku języka polskiego* pod red. Witolda Doroszewskiego (SJPd) oraz *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* pod red. Stanisława Dubisza (USJP) w celu potwierdzenia występowania zarejestrowanego słownictwa w polskim języku ogólnym. Poświadczeń w języku ukraińskim szukałam w *Słowniku języka ukraińskiego* pod red. Ivana Konstantinovicha Biłodida i nowszej wersji słownika online (SUM). Na podstawie dokumentacji *Słownika gwar polskich* i jego kartoteki (SGP PAN, KSGP PAN) oraz *Małego słownika gwar polskich* (MSGP) zbadałam, na jakich obszarach występowały omawiane leksemy w gwarach polskich, jakie miały zasięgi geograficzne. W książce pt. *Nadsianna: tradycyjna kultura i pobyt Mykhajła Hłushka i Lesi Khomchak* (2017), kilku artykułach Viry Shelemekh (dalej: VSh) odnalazłam potwierdzenia poświadczeń omawianych jednostek leksykalnych w ukraińskiej gwarze nadsańskiej, współistniejącej na badanych przeze mnie terenach.

W związku z tym, że nie mam na celu dogłębnej analizy genetycznej słownictwa, lecz uwzględnienie jego funkcjonowania w języku polskim na badanym terenie, przy wszystkich wyrazach podaję ich odpowiedniki w języku polskim i ukraińskim.

Codzienne pożywienie ludności na omawianym terenie było skromne. Bazowano przede wszystkim na produktach pochodzących z własnego gospodarstwa. Potrawy wykonywane na co dzień musiały być łatwe w przygotowaniu i jednocześnie sycące. Najwięcej miejsca w kuchni ludowej zajmują potrawy z ziemniaków (*pierogi, pyzy, paluszki*) i kasz, produkty mleczne, potrawy i wyroby z mąki, chociaż mąka nie jest produktem wyeksponowanym w nazwie potrawy, jest bazą wielu potraw. Dawniej potrawy były gęstsze w porównaniu z tymi samymi daniami podawanymi współcześnie, do zagęszczania używano (i nadal się używa, choć w mniejszych ilościach) rozrobionej w wodzie zagotowanej mąki pszennej, gryczanej lub żytniej. Stąd wśród przedstawicieli pokolenia starszego i średniego wymienia się nazwy takich potraw, jak: *kulesza, lemieszka, prazucha, mamałyga* w znaczeniu ‘gęsta potrawa mączna, zwykle z mąki kukurydzianej, pszennej lub żytniej’, *czyr* ‘potrawa z mąki pszennej lub kukurydzianej gotowana na wodzie lub mleku’, *sałamacha* ‘rzadka potrawa z zagotowanej na wodzie mąki gryczanej’, *zacierka* ‘zupa z kluskami’⁴. Dania te są już bardzo rzadko przygotowywane, dlatego też prawdopodobnie w przyszłości zanikną.

Podstawowym pożywieniem ludności dawnych Kresów Południowo-Wschodnich był chleb samodzielnie wypiekany. Wyrabiano go zazwyczaj raz w tygodniu z zakwasu, który sporządzano najczęściej w wieczór przed wypiekaniem w następny poranek. Ogólną nazwą pieczywa z mąki zbożowej w badanej polszczyźnie jest leksem *chleb*: *Chlib zawsze musi być. Byz chleba ni ma życia, jak si ni najim chleba, tó cały dzień chodze głodny. Czy to dó zupy, czy dó drugiego dania, dó bulby czy kaszy, tyż zawsze biere chlib* [JG46]⁵. *Zawsze wiczorym ja róbiła zakwas, żeby do dnia ranó napic tego chleba. Starczoł nam na sztery – pińć dni. Tera ju ni pieke, chyba czasami, jak córka póprosi, bó tyn chlib domowy, tó ma całkim inny smak, inny zapach* [LK49].

⁴ O tych nazwach potraw pisałam w innym artykule (Kostecka-Sadowa 2022: 185–200).

⁵ Skrótly oznaczają inicjały respondentów oraz ostatnie dwie cyfry rok urodzenia.

Upieczona bryła chleba w mowie badanych respondentów ma następujące nazwy: *buchanek, buchanka, buchen, buchnak*; zaś w połączeniach: *buchanek chleba, buchanka chleba, buchnak chleba*: *Kupiła dwa buchanki chleba. Jedyń buchanek zanieśe mami* [MK78]. *Ta buchanka chleba ju zeschła całkim, trza bedzi namoczyć i psowi pó kawałku dawać* [JM90]. *Buchanke chleba pókrójiła na sztyry czyńści i zasuszyła, bó tyłku suszony chlib daji si królikóm* [MG77].

Wyrazu *buchnak* używają już tylko mieszkańcy reprezentujący pokolenie starsze i średnie: *Dawnij tó kilka buchnaków upiekła i starczałó na cały tydzień, jedyn buchnak jedli kilka dni* [LK49]. *Taki ładne buchnaki my wyszli, upiekła sztyry buchnaczk* [MB46].

W SJPD zanotowano leksemy *bochen* oraz *bochenek*. O wiele bogatszy materiał pochodzi z gwar polskich – w SGP PAN: *buchanek*: prud, kraś, gar, łuk, biał-podl, węgr (SGP PAN II: 319)⁶; *bochanek*: żniń, chodz, inow, włoc, wyrz, złotow (SGP PAN II: 319); *buchanka*: kras, tom-lub, iłż, kiel, lub (SGP PAN II: 320), natomiast *bochnak* notowany jest tylko w Małopolsce południowej – jas, rzesz, przew, jaros, dęb (SGP PAN II: 321), a w wielkopolskim Bukówcu Górnym pod Leszmem mówią *bochna // bochen*. W *Słowniku języka ukraińskiego* zapisano następujące formy: ukr. *бухан*, pot. *буханець*, pot. *буханка, буханчик* (SUM 1: 266–267). Podobne formy istnieją też w ukraińskiej gwarze nadszańskiej (VSh).

Oprócz chleba wypiekano także bułki. W badaniach odnotowałam leksem *buchta* w znaczeniu ‘bułka’ wśród starszego i średniego pokolenia badanych: *Napięłam całe stólnice buchty i zera pó upieczeniu jedli jeszcze ciepłe z mlikim* [LK49]. *Przynieśła mi mama kilka buchtów, taki fajne te bułeczki, swoji, pachnionce* [MK78]. *Buchta z mlikim świeżym poszła cała* [MB44]. W SJPD *buchta* reg. ‘śłodka bułka z konfiturą’, w *Słowniku gwar polskich* zarejestrowano w Małopolsce południowej (SGP PAN III: 32). W SUM brak.

Podczas wypieku chleba z resztek ciasta chlebowego przyrządzało się również niewielkich rozmiarów *podpłomyki* (SJPD). Były to cienkie, okrągłe placuszki wielkości małego talerzyka, pieczone na blasze kuchni: *Mama nam zawsze zóstawiła kawałek ciasta, z któregó piekła chleb, i my si tym ciastym dziłili miendzy sobom, formowali taki cieńki placuszki – podpłomyki i piekli na blasze kuchni. Teraz jak kilka lat tymu piekłam chleb, tó dałam swojij córce kawałek ciasta, pókazałam jak my to dawnij róbili, i óna tyż tak piekła te podpłomyki, ali to już nie był taki sam smak* [TG67].

W KSGP PAN leksem *podpłomyk* jest zanotowany niemal w całym kraju, poza Śląskiem północnym oraz Kaszubami. Natomiast brak tego wyrazu w słownikach języka ukraińskiego oraz ukraińskiej gwarze nadszańskiej. Obecnie młodszy respondenci znają wyraz tylko z opowieści mam i babć.

Poza omawianym wyżej *podpłomykiem*, w mowie starszego i średniego pokolenia mamy dwie nazwy tego samego wyrobu, funkcjonujące obocznie: *praśniak // praśniak* oraz *proziak*. Wyrazy te dość często występują w liczbie mnogiej. *Przaśniaki* lub *proziaki* to ‘placki z mąki z dodatkiem sody, pieczone na blasze kuchni’: *Jak ni byłó już chleba na czas upiczónegó, abó jak ni miała czasu zamisić na chlib, tó mama zamisiła taki praśne ciastó – sama woda i monka i na blaszce kuchynnyj my piekli takie praśniaki*,

⁶ Podział na powiaty podaję za SGP PAN.

czasym nam dziwczynkóm dawała pó kawałku ciasta i my sobi sami fórmowali te praśniaczki. A potym smarowali różni, co byłó w chałupi – pówidłó, masłó i syra sobi można byłó półożyć na tyn placuszek.

Pamientam, jak moja mama wstawała do dnia ranó czwarta, pionta, paliła póđ kuchnio i na te blachy różgrzanej kuchni kładła ciastó i piekla te próziaki, ciniutki placki z prozy – sody, żeby starszy syn Józef miał co sobi zjeść, jak szed dó róboty, nó i my potym tyż to jedli, teraz jak to spóminam, tó byłó taki dobre. Smarowali my masłym, pówidłym. To byli taki ciniutki placuszki, troszke narastali podczas piczenia [MG54].

Nazwy te znane są również gwarom polskim. W SGP PAN leksem *proziaki*⁷ jest podany pod hasłem *brodziaki* w Małopolsce południowej: powiaty rzesz, jas, tarnob (SGM II: 45), zaś w postaci *broziaki* w powiecie niż (SGP PAN II: 478), forma *protziak* znana jest w gwarze Pogórze (Wietrzyk 2011: 138)⁸.

W SJPD *praśniak* to 'chleb praśny; maca'. W KSGP PAN zanotowanych jest kilka form: *praśniak // praśniak* z Małopolski północno-wschodniej: lub, kras, puław, bił, włod; *praśniak* w znaczeniu 'chleb' z powiatu białos oraz *praśniaczek* 'placek na sodzie' z powiatów lub oraz biel-podl.

Wyrazy *praśniak // praśniak* oraz *proziak* są dość powszechne w mowie pokolenia starszego i średniego, u młodszych respondentów występują jedynie w słownikowym zasobie biernym, gdyż na co dzień nie wypieka się już tego rodzaju pieczywa.

Oprócz spożywanego codziennie chleba, badane osoby wypowiedziały się także na temat wypieków świątecznych, przygotowywanych na święta Bożego Narodzenia, Wielkanoc czy wesela. Należą tu *pampuchy* 'pączki', *kołaczce*, *kołaczyki* 'ciasto wypiekane z mąki pszennej z dodatkiem drożdży, mleka, sera', *baby*, *babki*, *bułki*, inaczej też zwane *paskami wielkanocnymi*, pieczone z mąki pszennej. Obrzędowym chlebem weselnym jest *korowaj*, który dzieli się pomiędzy zaproszonych gości weselnych. Pieczono też *bubliki* oraz *obarzanki* 'okrągłe rogaliki z mąki pszennej', *szczedraki // szcrodzaki* 'okrągłe ciastka, dawane kolędnikom'.

Dawniej *pampuchy* smażyło się przede wszystkim na Wigilię, obecnie przyrządza się je również na co dzień. Obok tej formy powszechna jest również nazwa *pączek* obocznie występująca w mowie respondentów młodszego pokolenia: *Ponczki a pampuchy to wszystko jedné, to tó samo, ja mówie ponczki, a mama i babcia czynstó pampuchy na to mówio* [MK78]. *Taki wielki te pampuchi mi wyszli, pampuchi z pówidłym, czasym tyż z wiszniami pampuchi robie, zawsze na sóbóte, wjencyj ciasta różrobie, by i na niedzieló byłó co jeść* [MG54]. W SJPD reg. *pampuch*, z niemieckiego. W KSGP PAN leksem notowany w powiecie n-tar, rzesz, kolb oraz na Mazowszu wschodnim, poza tym w znaczeniu 'kluski na parze' jest znany w Małopolsce, ziemi częstochowskiej i in. Na Śląsku poświadczony jest w formie *fankuch*. Ogólnopolski leksem *pączek* (SJPD) występuje również w języku ukraińskim: *Słownik języka ukraińskiego* notuje

⁷ Wyrazy *proza* i *proziak* są uznawane za mikroregionalizmy, używane na obszarze Małopolski południowo-wschodniej (Sikora 2005; Bielak, Sikora 2005). Hasło *proziaki* zanotowane zostało też w *Ilustrowanym słowniku rzeszowianizmów* (niemapa.pl): <https://niemapa.pl/wp-content/uploads/2020/02/niemapa-rzeszow.pdf> (dostęp 20.02.2022).

⁸ Nazwa ta jest utworzona od wyrazu *proza* 'soda oczyszczona', z nm. *die Brause* 'musujący proszek do przygotowywania napojów; oranżada w proszku'.

пончик z kwalifikatorem potoczny (SUM 7: 167), zaś *пампых, пампуха* z kwalifikatorem rzadki (SUM 6: 36). Te trzy wyrazy powszechne są natomiast w ukraińskiej gwarze nadszańskie.

Respondenci starszego i średniego pokolenia wspominali o pieczeniu *bublików, obarzanek* oraz *szczodraków // szczodraków* – ciastek dla kołędników, którzy przychodzili z życzeniami w Nowy Rok i święto Trzech Króli⁹. Zwyczaj obdarowywania takimi ciastkami zanikł już kilkadziesiąt lat temu. Obecnie ogólnie dostępne są *bubliki*, sprzedawane w sklepach i na straganach.

Leksem *bublik* jest powszechnie znany w języku ukraińskim (*бублик* SUM 1: 244) oraz w gwarach ukraińskich. Ogólnopolska postać wyrazu *obarzanek* (SJPD) jest poświadczona w gwarach polskich, zwłaszcza w Małopolsce, w powiecie garwolińskim oraz lipińskim w Wielkopolsce. W *Słowniku języka ukraińskiego* leksem ten jest notowany jako dialektały (dial. *обарінок, обарінок* SUM 5: 463;VSh)¹⁰.

MSGP rejestruje postać wyrazów *szczodraki // szczodraki* głównie w Małopolsce i na Kaszubach, zaś w SJPD zanotowany jest *szczodrak* z kwalifikatorem gwarowy. W SUM brak takiej nazwy, zaś ukraińska forma *щедрак* znana jest w gwarach nadszańskich (VSh).

Na Wielkanoc powszechnie piecze się *baby* (*баба* SUM 1: 75), *babki, bułki*, badani respondenci mówią też na nie *paski* lub *wielkanocne* ‘ciasto pieczone z mąki pszennej’ (*паска* ‘słodki ozdobny biały chleb’ SUM 6: 86). Określenia *babka, bułka* są używane obocznie przez wszystkich badanych respondentów, natomiast *paska* występuje rzadko i tylko w mowie respondentów średniego i młodszego pokolenia.

Z kolei obrzędowym chlebem weselnym jest *korowaj*, którym obdziela się zaproszonych gości weselnych. Nazwa ta powszechna jest do dziś, chociaż już rzadziej podaje się to ciasto na weselach (SJPD; *коровай* SUM 4: 295; VSh)¹¹.

W omawianych miejscowościach piecze się również *kołacz*, zdr. *kołaczyki*. *Kołacz // kałacz* to ‘ciasto wypiekane z mąki pszennej z dodatkiem drożdży, mleka, sera’. Wyraz znany zarówno w języku ogólnopolskim (SJPD), jak i ukraińskim (*калач* SUM 4: 75–76; VSh). W MSGP *kołacz* to: 1. ‘obrzędowe ciasto weselne’ ze Śląska, Małopolski, Mazowsza; 2. ‘ciasto drożdżowe z serem, makiem i kruszonką’ ze Śląska i Małopolski; 3. ‘bułka’ z Małopolski, Wielkopolski, Pomorza i Kaszub; 4. ‘podpłomyk’ z Mazowsza. W mowie badanych respondentów wyraz ten ma też inne znaczenie. Dość często gospodynie na ‘twardy, nieudany placek, lub też suchy bez masy’ mówią *kałacz, kołacz*: *Same kałaczy mi pówychódzili, nawet pies nie chciał tego jeść* [MG54].

Leksem *palanyczka* w badanej polszczyźnie odnotowałam w znaczeniu ‘biskopt, placek’: *Upiekła kilka palanyczek czarnych, kakaowych, zera posmaruje jakoś białą maso* [AK86], podczas gdy w języku ukraińskim: *паланиця, паланичка* to ‘chleb, bochen, korowaj, knysz’ (SUM 6: 33).

⁹ Tu warto wspomnieć, że w Polsce odżyła tradycja wypiekania *szczodraków* w związku z Orszakiem Trzech Króli, chociaż dotyczy to tylko niektórych regionów, np. Wielkopolski.

¹⁰ O etymologii tego rzeczownika i żywotności w języku ukraińskim zob. artykuł Mykoly Verbovego (2022: 171–191).

¹¹ Odnośnie do wyrazu *korowaj* zob. uwagi Doroty K. Rembiszewskiej i Janusza Siatkowskiego (2018: 144–149).

Poza tym piecze się różnego rodzaju placki i pierogi. Niektóre nazwy ciast motywowane są przez czasowniki *wić* i *kręcić*: *zawijańce*, *zawiwańce* (завиванець SUM 3: 46), *zawijacze*, *zakręcane*, *kręczone* – placki z ciasta zwiniętego w rulon, w kilka warstw, między którymi jest nadzienie. Obocznie występują nazwy ciasta motywowane nazwą nadzienia (np. mak, jabłko, wiśnia, kakao): *makownik* (SJPD, SUM 4: 602), *makowienyk* (VSh), *jabłczak* (SJPD *jabłczak* tylko w znaczeniu ‘mięsisty owoc zawierający wewnątrz stwardniałą pięciokomorową torebkę z dwoma nasionami w każdej komorze’), *jabłczanik* (SJPD *jabłecznik* tylko w znaczeniu ‘wino z jabłek’), *wiszniak* (SJPD *wisniak* tylko w znaczeniu ‘nalewka z wiśni’, SUM inne zn., kakaownik) lub opisowo: *zawijańce z makiem*, *powidłem*, *marmoladą*, *kakao*, *jabłkami*, *serem*, *wiśniami*, czy po prostu: *placek z wiśni*, *z powidła*, *z maku* itp. Zwijane ciasto nazywa się także *ruletem*, czyli *roladą* (SUM 8: 906 *рулет*; VSh) oraz *sztrucłą* // *sztruclem* (SJPD *strucel*, *strucla*, z niemieckiego; *струдель* SUM 9: 789; *струшла* VSh). Wszystkie nazwy wymieniane w słownikach używane są także współcześnie przez wszystkich badanych informatorów.

Leksem *pierog* w mowie użytkowników polszczyzny południowokresowej znany jest w znaczeniach: 1. ‘placek z ciasta drożdżowego, nadziewany farszem z ziemniaków i kaszy gryczanej, czasem też kapustą’; 2. często w liczbie mnogiej ‘potrawa z kawałków ciasta cienko rozwałkowanego, w który zawinięty jest farsz z ziemniaków, mięsa itp.’. Natomiast *pierozek* to ‘bułka, drożdżówka’: *pierozki z mięsa*, *z bulgą*, *z hreczki*, *z powidłem*, *z maku* itp. (*нупіз*, *нупіжок* SUM 6: 356): *Na święta pieke dwa, czasym trzy pirogi. Jak si upieko, tó trzeba tam jich mocnó czym cienszkim przycisnąć, póki ni wystygno. To tak żeby ta bulba w środku dobrze do ciasta przywarła, żeby ni ódchódziła ód ciasta. Ja zawsze jeszcze letni kroje i jimy z dziećmi pó kawałku, w drugij ryncce mamy łyżeczke z masłym i tak jime na zmianie. Pirug tó tak jak chlip, tylko coś lpszegó, dó maczki na Wiczerze, dó sałatek różmajitych* [MK54]. Wyraz *pieróg* znany jest w języku ogólnym (SJPD) i gwarach polskich: KSGP PAN notuje go w Małopolsce wschodniej, na Mazowszu wschodnim, na Kresach. W ukr. *нупіз* ‘upieczony placek’, *нупіжок* ‘bułka, drożdżówka’ (SUM 6: 356; VSh).

Poza tym przyrządzane na co dzień przez wszystkich badanych respondentów są *bliny*, *blinczyki* ‘racuchy’: *Całe miske blinczyków nasmażyła, taki dobre te bliny wyszli* [SK88]. W SJPD *blin* z ros. *блин* (*млинець* SUM 4: 76, *оладка*, *оладок* SUM 5: 687) oraz *naleśniki* (SJPD, *налисник* SUM 5: 119).

Zaprezentowany materiał i jego analizy pozwalają jednoznacznie przyporządkować wiele nazw potraw konkretnym grupom pokoleniowym badanych osób.

Z przytoczonych powyżej przykładów, w młodszym pokoleniu respondentów poświadczenia uzyskały: *pampuchy*, *pączki*, *rulet*, *makownik*, *jabłczak*, *jabłczanik*, *kakaownik*, *wiszniak*, *blinczyki*, *naleśniki*, *pierozki* z różnym nadzieniem. Są to wyroby mączne dobrze znane badanym osobom, co więcej, informatorzy ci przygotowują je na co dzień. Podczas świąt piecze się *baby*, *babki*, *bułki*, *paski*, *pierogi*, *rulety*, *zawijańce* z różnym nadzieniem. Żartobliwie *biszkopt* nazywany jest *palanyczką*, zaś nieudany, twardy wypiek to *kałacz*, *kołacz*. Na weselach czasem piecze się *korowaj*, a w sklepie czy na straganach najczęściej kupuje się *bubliki*.

Młodzi nie przygotowują już takich wyrobów z mąki, jak: *praśniak* // *prasniak*, *proziak*, *podpłomyk*, *buchta*, *bochnak*, *obarzanek*, *szczodrak*, pomimo że znają te nazwy, czasem wypieki te są wykonywane czy wspomniane przez ich mamy lub babcie.

Analiza porównawcza omówionego materiału z zawartością kartoteki *Słownika gwar polskich* wykazała, że wiele wyrazów jest wspólnych z gwarami polskimi na terenie kraju. W Małopolsce poświadczono następujące nazwy: *bochnak*, *buchanka*, *buchta*, *proziak*, *praśniak* // *praśniak*. W Małopolsce i na Mazowszu występują takie nazwy, jak *pampuch*, *pieróg* ‘upieczony wyrób z ciasta z nadzieniem z ziemniaków i kaszy gryczanej, czasem też kapustą’. Na Śląsku znana jest nazwa *fankuch* ‘pączek’. W Małopolsce i na Kaszubach – *szczodrak*. Niemal ogólnogwarowe są *podpłomyki*, zaś *kołacz* w różnych częściach kraju ma różne znaczenia. W mowie badanych respondentów *kołacz* to również ‘twardy, nieudany wypiek’.

Nazwy wyrobów mącznych zarejestrowane w polszczyźnie południowokresowej powszechnie występują w języku ogólnym w takich samych znaczeniach: *podpłomyk*, *pączek*, *baba*, *babka*, *bułka*, *obarzanek*, *korowaj*, *sztrucel*, *sztrucła*, *makownik*, *pieróg*, *naleśnik*. Natomiast wyrazy *jabłczak* ‘ciasto z jabłek’ (SJPD *jabłczak* ‘mięśisty owoc zawierający wewnątrz stwardniałą pięciokomorową torebkę z dwoma nasionami w każdej komorze’) oraz *wiszniak* ‘ciasto z wiśni’ (SJPD *wisniak* ‘nalewka z wiśni’), znane są w tutaj w innym znaczeniu.

Większość nazw jest zapożyczonych z języka ukraińskiego i ukraińskiej gwary nadsańskiej, co jest naturalnym czynnikiem w wyniku wzajemnego kontaktu, współegzystowania dwóch kultur – nakładania się elementów kultury polskiej i ukraińskiej. Konfrontacja ze *Słownikiem języka ukraińskiego* i ukraińskimi pracami dialektologicznymi z badanego obszaru wykazała, że wiele wyrazów współlistnieje w języku ukraińskim i polszczyźnie południowokresowej, np. *buchanka*, *paska*, *pampuch*, *bublik*, *kałacz*, *korowaj*, *zawiwańce*, *pierozek*, *blin*, *palanycia* i in.

Nie tylko czynniki językowe decydują o zmianach w zasobie leksykalnym użytkowników polszczyzny południowokresowej. Bardzo silnie na słownictwo kulinarne oddziałują zmiany w zachowaniach żywieniowych współczesnego społeczeństwa. W ostatnich kilkunastu latach pożywienie mieszkańców wsi w znacznym stopniu zmieniło swój wiejski charakter. Istotne zmiany w codziennym menu mieszkańców badanych terenów dokonały się pod koniec XX w., kiedy pojawiło się o wiele więcej różnych produktów spożywczych. Zwiększyła się konsumpcja mięsa, wprowadzono nowe gatunki owoców i warzyw, dzięki czemu jedzenie mieszkańców wsi stało się bardziej urozmaicone. Zaczęto przywiązywać większą wagę do tego, co się je, oraz przejmować zwyczaje kulinarne z innych regionów Polski czy innych krajów. Potrawy o wiejskim charakterze pojawiają się teraz najczęściej na stołach podczas świąt kościelnych i rodzinnych.

Rozwiązanie skrótów powiatów

bial-podl – bialski;
 białos – białostocki;
 biel-podl – bielski;
 bił – biłgorajski;
 chodz – chodzieski;
 dęb – dębicki;

gar – garwoliński;
 iłż – iłżecki;
 inow – inowrocławski;
 jaros – jarosławski;
 jas – jasielski;
 kiel – kielecki;
 kolb – kolbuszowski;
 kraś – kraśnicki;
 lub – lubelski;
 łuk – łukowski;
 niż – niżański;
 n-tar – nowotarski;
 prud – prudnicki;
 przew – przeworski;
 puław – puławski;
 rzesz – rzeszowski;
 tarnob – tarnobrzeski;
 tom-lub – tomaszowski;
 węgr- węgrowski;
 włoc – wrocławski;
 włod – włodawski;
 wyrz – wyrzyski;
 złotow – złotowski;
 żniń – żniński.

Rozwiązanie skrótów

KSGP PAN – kartoteka *Słownika gwar polskich*, <http://rcin.org-.pl//publication/37156> (dostęp 21.02.2022).

MSGP – *Mały słownik gwar polskich*, red. J. Wronicz, Kraków 2009.

SGM – *Słownik gwar małopolskich*, red. J. Wronicz, t. I–II, Kraków 2017.

SGP PAN – *Słownik gwar polskich*, oprac. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kier. M. Karasia, od t. II pod kier. J. Reichana, od t. VI pod kier. J. Okoniowej, od t. IX pod kier. R. Kucharzyk, Wrocław–Kraków 1977–2021.

SJPD – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 1–11, Warszawa 1958–1968.

SUM (CYM) – *Slovník ukraïns'koï movi*, red. Ĺ.K. Bilodid, t. 1–11, Kiïv 1970–1980: [*Словник української мови*, ред. І.К. Білодід, т. 1–11, Київ 1970–1980], (<http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>) oraz *Slovník ukraïns'koï movi. Tomi 1–11 (A-OAŠNŪVATI)*, 2015–2021: [*Словник української мови. Томи 1–11 (А-ОЯЧНЮВАТИ)*, 2015–2021], (<https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0>) (dostęp 20.02.2022).

USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. I–IV, Warszawa 2003.

VSh – Šelemeh V.P., 2008, *Nazvi strav ta kuhonnogo načinnâ v nadsâns'komu ta naddni-stâns'komu govorah*, [w:] *Sučasni problemi movoznavstva ta literaturoznavstva*, vip. 12: *Ukraïns'ka dialektna leksika âk ob'êkt slovníkarstva ta lingvoğrafii. Do 100-riččâ Mikoli Andrijoviča Gricaka*, s. 216–219: [Шелемех В.П., 2008, *Назви страв та кухонного*

начиння в надсянському та наддністянському говорах, [w:] *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*, вип. 12: *Українська діалектна лексика як об'єкт словникарства та лінгвогеографії. До 100-річчя Миколи Андрійовича Грицака*, s. 216–219].

- Šelemeh V.P., 2009, *Nazvi obrádovih strav u nadsâns'kih govirkah Ávorivšini*, [w:] P. Gričenko, N. Hobzej (red.), *Dialektologični studii*, t. 8: *Govori pівdenno-zahidnogo nariččâ*, s. 95–102: [Шелемех В.П., 2009, *Назви обрядових страв у надсянських говірках Яворівщини*, [w:] П. Гриценко, Н. Хобзей (ред.), *Діалектологічні студії*, т. 8: *Говори південно-західного наріччя*, s. 95–102].
- Šelemeh V.P., 2010, *Nazvi hliba ta jogo častin u govirkah nadsâns'ko-naddnistâns'kogo sumižžâ*, *Īstoriko-filologičnij zbìrnik z regional'nih problem*, № 22 (II), *Žitomir*: [Шелемех В.П., 2010, *Назви хліба та його частин у говірках надсянсько-наддністянського суміжжя*, *Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*, № 22 (II), *Житомир*].

Bibliografia

- Adamowski J., Tymochowicz M. (red.), 2018, *Dziedzictwo kulinarne w kontekstach tradycyjnych i współczesnych*, Lublin.
- Bielak M., Sikora K., 2005, *O regionalizmach leksykalnych w języku Krosna i okolic*, [w:] *Literatura – Język – Region*, red. K. Sikora, J. Kułakowska-Lis, *Prace Naukowo-dydaktyczne PWSZ w Krośnie*, z. 17, Krosno, s. 7–28.
- Bohdanowicz J., 1996, *Pożywienie. Zbióractwo – żywienie głodowe*, [w:] *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego t. III: Pożywienie i sprzęty z nim związane*, red. J. Bohdanowicz, Wrocław, s. 10–21.
- Borejszo M., 1994, *O nazwach napojów i potraw w poznańskich lokalach gastronomicznych*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” I, t. 21, s. 92–107.
- Cybulski N., 1894, *Próba badań nad żywieniem się ludu wiejskiego w Galicji*, Kraków.
- Falińska B., 1991, *Z badań nad regionalizmami w słownictwie kulinarnym*, [w:] *Regionalizmy w języku familijnym (zbiór studiów)*, red. K. Handke, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 79–88.
- Falińska B. (red.), 2020, *Słownictwo ludowe Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny w układzie tematycznym. Pożywienie, cz. I. Byłe województwo suwalskie*, Warszawa.
- Falińska B., Konopka J., 2021, *Słownictwo ludowe Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny w układzie tematycznym. Pożywienie, cz. II. Byłe województwo łomżyńskie*, Warszawa.
- Gluško M., Homčak L., 2017, *Nadsânnâ: tradicijna kul'tura i pobut, L'viv*: [Глушко М., Хомчак Л., 2017, *Надсяння: традиційна культура і побут*, Львів].
- Kostecka-Sadowa A., 2022, *Nazwy potraw w mowie mieszkańców dawnych Kresów południowo-wschodnich*, „Prace Filologiczne” LXXVII, s. 185–200.
- Kowalska-Lewicka A., Szromba-Rysowa Z., 1976, *Pożywienie ludności wiejskiej*, [w:] *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, red. M. Biernacka, B. Kopczyńska-Jaworska, A. Kutrzeba-Pojnarowa, W. Paprocka, t. 1, Wrocław, s. 353–376.
- Kurek H., 2003, *Przemiany leksyki gwarowej na Podkarpaciu*, Kraków.
- Łeńska-Bąk K., 2010, *O pokarmach, smakach i utraconych znaczeniach. Historia kultury sub speciae culinaria*, Opole.
- Markowski A., 1992, *Polszczyzna końca XX wieku*, Warszawa.

- Markowski A., 1994, *Kuchnia w języku, czyli o nazwach produktów kulinarnych*, [w:] *Wokół stołu i kuchni*, red. M. i J. Łoziński (wybór i oprac.), Warszawa, s. 129–141.
- Pelcowa H., 2011, *Tradycja i nowoczesność w międzypokoleniowej komunikacji językowej na przełomie XX i XXI wieku*, [w:] *Polszczyzna trzech pokoleń. Podobieństwa i różnice*, red. K. Wojtczuk, M. Jasińska, Siedlce, s. 29–39.
- Pelcowa H., 2013, *Dynamika zmian w polskich gwarach i dialektach w ostatnim siedemdziesięcioleciu*, [w:] *70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska, procesy, tendencje. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Mazurowi*, red. A. Dunin-Dudkowska, A. Małycka, Lublin, s. 373–397.
- Pelcowa H., 2015, *Nazwa i desygnat w zmieniającej się rzeczywistości wiejskiej*, [w:] *Odkrywanie słowa – historia i współczesność*, red. U. Sokólska, Białystok, s. 551–568.
- Pelcowa H., 2019, *Pogranicze językowe i kulturowe polsko-wschodniostłowińskie w obliczu tendencji globalizacyjnych (na materiale gwar Lubelszczyzny)*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. 67, s. 263–275.
- Pelcowa H., 2001, *Interferencje leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*, Lublin.
- Rembiszewska K., Siatkowski J., 2018, *Pogranicze polsko-wschodniostłowińskie. Studia wyrazowe*, Warszawa.
- Rieger J., Cechosz-Felczyk I., Dziegiel E., 2002, *Język polski na Ukrainie w końcu XX wieku, cz. 1: Stan i status, cechy charakterystyczne. Polszczyzna w Lwowskim, Tarnopolskim i na Podolu. Teksty*, Warszawa.
- Sierociuk J., 2003, *Założenia metodologiczne badań języka wsi*, [w:] *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, t. XI, red. Z. Krążyńska, Z. Zagórski, Poznań, s. 131–136.
- Sikora K., 2005, *Kategoria mikroregionalizmów*, [w:] *Język trzeciego tysiąclecia III*, t. 1: *Tendencje rozwojowe współczesnej polszczyzny*, red. G. Szpila, Kraków, s. 199–208.
- Smyk K., Pudłocki T., Wodzińska I. (red.), 2017, *Puszcza Sandomierska od kuchni. Między tradycją a współczesnością*, Kolbuszowa.
- Smyl J., 1973, *Z leksykalnych badań gwarowych nazw kromki chleba*, „Prace Filologiczne” XXIV, s. 239–245.
- Tymochowicz M., 2014, *Pożywienie codzienne mieszkańców południowego Podlasia*, [w:] *Tam na Podlasiu IV. Pożywienie – czyli o czymś dla ciała i ducha*, red. J. Adamowski, M. Wójcicka, Wola Osowińska, s. 23–32.
- Wietrzyk A., 2011, *Słownik gwary Pogórzan (z okolicy Gorlic)*, red. B. Grabka, R. Kucharzyk, Gorlice.
- Verbovij M., 2022, *Pro ukraïns'kij imennik obárinok 'bublik'*: [Вербовий М., 2022, *Про український іменник обарінок 'бублик'*], „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. 70, s. 171–191.
- Witaszek-Samborska M., 2005, *Studia nad słownictwem kulinarnym we współczesnej polszczyźnie*, Poznań.
- Zakhutska O., 2018, *Słownictwo kulinarne gwary polskiej wsi Dorohań w Żytomierskim*, „Slavia Orientalis”, t. LXVII, nr 2, s. 325–349.
- Żarski W., 2003, *Nazwy zup w języku polskim*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. 29, s. 157–161.

Names of flour products in the speech of the inhabitants of the former South-Eastern borderlands (on the example of several villages from the Lviv region)

Abstract

The aim of this article is to describe the generational characteristics of flour products in the speech of Poles of the former South-Eastern borderlands on the example of several villages from the Lviv region. My analyses focus on the dynamics of changes in the functioning of food names. The presented material and its preliminary analyses allow to unambiguously assign many names of dishes to specific generational groups of people studied.

Comparison of the discussed names of dishes with the content of SGP showed that many of them are common with Polish dialect in the Poland. Confrontation with the Dictionary of the Ukrainian language and Ukrainian dialectological works from the studied area showed that many words coexist in Ukrainian, for example: *buchanka, paska, pampuch, bublik, kałacz, korowaj, zawiwańce, pierożek, blin, palanycia*.